

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г. С. СКОВОРОДИ

ШЕВЧЕНКО АЛЬОНА ГЕОРГІЇВНА

УДК 821.161.1 – 132

**ЛІРИКА Е. БАГРИЦЬКОГО
В КОНТЕКСТІ
ЖИТТЄТВОРЧОГО ПРОЕКТУ ПОЕТА**

Спеціальність 10.01.02 – російська література

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, професор
Разуменко Ірина Василівна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
професор кафедри світової літератури.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Гусєв Віктор Андрійович,
Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара,
професор кафедри зарубіжної літератури;

кандидат філологічних наук, доцент
Щербина Вікторія Володимирівна,
Національна академія
Національної гвардії України,
доцент кафедри філології,
перекладу та мовної комунікації.

Захист відбудеться «26» травня 2017 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.03 в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди за адресою: 61068, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 221-А.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61068, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розіслано «21» квітня 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Тарарак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Творчість Едуарда Багрицького (1895–1934) належить до важливих явищ російської поезії ХХ ст. У його віршах і поемах яскраво відобразилася і постреволюційна тематика, і художні пошуки, які були притаманні молодій радянській поезії та тенденційно й суперечливо висвітлювалися літературознавцями.

Увійшовши в літературу на спаді Срібного віку, Е. Багрицький належав до покоління постсимволістів, яке засвоїло поетичний досвід попередніх літературних течій і своєрідно переосмислило його у творчості, а також виразило в способі життя, що вибудовувалося за законами нового мистецтва. Лірика письменника і його життєтворчий проект «бурлаки» та «птахолова» протиставляються життєтворчості митців перших десятиліть ХХ ст., відповідаючи естетиці тієї епохи, у якій перегляду зазнали не тільки попередні художні шукання, але й політичні, соціальні та побутові норми, а енергія руйнування поєдналася з пафосом творення. Сформувавшись в атмосфері перед- і післяреволюційних років, Е. Багрицький брав активну участь у побудові «нового» світу та формуванні «нової» людини, і це безсумнівно позначилося на його творчості, пов'язаній на початках із традиціями акмеїзму і футуризму. Хід соціальної перебудови, свідком якої поет став у 1930-ті рр., суттєво вплинув на тематику його творів, вніс корективи в його поведінкову стратегію та спричинив світоглядну кризу в митця.

Історія вивчення поезії Е. Багрицького свідчить, що увага дослідників зосереджувалася переважно на його ліро-епічній спадщині, тоді як лірика осмислювалася в контексті «комсомольської» поезії 1920-х рр. і, як правило, у зв'язку з романтизмом і романтикою, що зумовило термінологічну плутанину та спотворило історико-літературну перспективу. Однією з причин цього була й сама лірика автора, у якій підкреслювалося ставлення до поета як до виняткової особистості, здатної змінювати навколишній світ. Складна, неоднозначна причетність до усталених у культурі моделей поетичного служіння, пошук свого місця суперечливо позначилися на життєтворчому проекті Е. Багрицького та його поезії.

Обраний аспект аналізу поетичного доробку, – взаємодія, взаємозв'язок із життєтворчим проектом автора, – дозволяє переглянути усталені й часом помилкові уявлення про роль і місце його лірики в літературі 1920-х–1930-х рр. Концепція роботи обумовила необхідність дослідницької реінтерпретації відомих творів, уведення в науковий обіг віршів, що залишалися на периферії уваги літературознавців, а також залучення широкого кола мемуарних свідчень, які дають можливість відтворити постать Е. Багрицького як життєбудівника та поета.

Таким чином, актуальність обраної теми полягає в тому, що вона дає можливість запропонувати новий погляд на лірику Е. Багрицького в контексті його життєтворчості, під якою розуміється «свідоме структурування свого

життєвого шляху, реалізація у своїй біографії певного канону, особистої легенди конкретної людини» (К. Бичкова). Розглянута в такому аспекті лірика поета постає як один із найважливіших чинників утілення утопічного життєтворчого проекту, спрямованого, на відміну від попередників, не на торжество Краси і Добра, а на встановлення світу загальної Справедливості і Свободи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в рамках реалізації комплексної теми «Закономірності розвитку і взаємодії європейських літератур у ХІХ–ХХІ ст.» (держ. № 0116U004330 УкрІНТЕІ), що розробляється кафедрою світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (пр. № 5 від 21 грудня 2009 р.).

Мета дисертаційної роботи полягає в тому, щоб здійснити аналіз лірики Е. Багрицького в контексті життєтворчого проекту поета.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- з'ясувати ступінь вивченості проблеми у вітчизняному та закордонному літературознавстві;
- осмислити теоретико-методологічні підходи до дослідження феномену життєтворчості в символістській і постсимволістській культурних парадигмах;
- запропонувати періодизацію творчості Е. Багрицького в проекції на етапи формування його життєтворчого проекту;
- виявити тематичну й поетологічну своєрідність його лірики раннього періоду в контексті поезії акмеїзму та футуризму;
- з'ясувати особливості еволюції в ліриці пізнього періоду та її зв'язок з особливостями соціокультурної ситуації 1930-х рр.;
- проаналізувати основні теми, мотиви та образи поезії Е. Багрицького в їхньому розвитку;
- уточнити місце лірики Е. Багрицького в російській поезії першої третини ХХ ст.

Об'єкт дослідження – поетична спадщина Е. Багрицького 1920-х – 1930-х рр.

Предмет дослідження – лірика поета в контексті його життєтворчого проекту.

Теоретико-методологічну базу дослідження становлять роботи вітчизняних і зарубіжних дослідників з історії та теорії життєтворчості кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. (О. Андрущенко, М. Богомоллова, К. Бичкової, О. Вайнштейн, Д. Іоффе, А. Колесникової, А. Кулагіної, З. Мінц, Г. Муравйової, Т. Нікольської, О. Обатніної, І. Паперно, В. Паперного, О. Худенко, І. Янішевської), а також дослідження, присвячені поезії 1920-х – 1930-х рр. і творчості Е. Багрицького (В. Азарова, Л. Аннинського, І. Беспалова, К. Бугаєвої, І. Волгіна, І. Грінберг, М. Загребельного, С. Коваленко, Н. Кякшто, О. Любарєвої, О. Прохорова, Л. Резникова,

І. Рождественської, М. Співак, Л. Сахновської, С. Стратановського, О. Фінкеля, А. Якобсона).

Методи дослідження. Відповідно до специфіки досліджуваного матеріалу застосовано системний підхід, який передбачає використання описово-аналітичного, історико-генетичного, порівняльно-типологічного, біографічного та функціонального методів. *Описово-аналітичний метод* і система його прийомів (опис, класифікація, інтерпретація, узагальнення явищ) використовувався з метою періодизації лірики Е. Багрицького та для осмислення її перетину з поезією символізму, акмеїзму і футуризму. *Історико-генетичний метод* допомагав установити особливості еволюції поета, а *порівняльно-типологічний* слугував для розкриття та пояснення спільності тем, стильових прийомів, жанрів його лірики з поезією 1900-х – 1920-х рр. *Біографічний метод* сприяв розкриттю біографії як важливого елемента життєтворчості, коли особистість поета є визначальною для розуміння творчих процесів. *Функціональний метод* був задіяний для уточнення місця лірики поета в російській поезії першої третини ХХ ст.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній вперше лірика Е. Багрицького розглянута й переосмислена в тісному зв'язку з життєтворчістю поета за моделлю «митець-бурлака». У роботі узагальнено теоретико-методологічні підходи до вивчення феномену життєтворчості в символістській і постсимволістській культурних парадигмах; запропоновано періодизацію творчості письменника в проекції на етапи формування його життєтворчого проекту; виявлено тематичну та поетологічну своєрідність його лірики раннього періоду в контексті поезії акмеїзму і футуризму; з'ясовано особливості еволюції лірики пізнього періоду та встановлено її зв'язок з особливостями соціокультурної ситуації 1930-х рр.; простежено динаміку образу автора й способи вираження авторської позиції; уточнено місце лірики Е. Багрицького в російській поезії першої третини ХХ ст.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження можуть бути використані при вивченні історії російської літератури першої третини ХХ ст. у вищій школі, у дисциплінах за вибором, присвячених творчості Е. Багрицького та поезії 1920-х – 1930-х рр., при підготовці магістерських робіт, а передусім для подальшого вивчення творчості поета.

Апробація результатів дослідження. Дисертація в повному обсязі обговорювалася на засіданні кафедри світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Результати дослідження були апробовані на науково-практичних конференціях різного рівня: Міжнародних читаннях молодих учених пам'яті Л. Я. Лівшиця (Харків, 2009, 2011, 2012, 2013), Міжнародній науковій конференції «Два століття русской критики» (Белгород–Харків, 2011), ХХІ Міжнародній науковій конференції «Мова і культура» імені С. Бураго (Київ, 2012), Сьомих мистецтвознавчих читаннях, присвячених пам'яті доктора мистецтвознавства, професора В. М. Айзенштадта (Харків, 2012), міжнародній науково-практичній конференції «Історія, мови та культури слов'янських народів: від витоків до

прийдешнього» (Кам'янець-Подільський, 2012), міжнародній науковій конференції «Література в діалозі культур-10» (Ростов-на-Дону, 2012), міжнародній науковій конференції «Vědecký Pokrok na Přelomu Tysyachalety» (Чехія, 2015).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 14 друкованих працях, із них 7 опубліковані в наукових фахових виданнях, що індексуються в наукометричних базах, у тому числі «Index Copernicus», 1 – у закордонному.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел, що налічує 267 позицій, і оформлений згідно ДСТУ 8302:2015. Обсяг роботи – 187 сторінок, із них 166 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної для дослідження теми, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, сформульовано мету й основні завдання роботи, визначено об'єкт і предмет дослідження, окреслено теоретико-методологічну основу, методи аналізу, з'ясовано наукову новизну, можливості практичного використання отриманих результатів, подано інформацію про апробацію результатів дослідження, а також висвітлено ступінь вивчення цієї проблеми.

Перший розділ «Історія вивчення проблеми» складається з двох підрозділів. У підрозділі **1.1 «Лірика Е. Багрицького у відгуках критики і в науковому висвітленні»** запропоновано огляд історії питання. З'ясовано, що предметом уваги професійної критики лірика письменника стала лише наприкінці 1920-х рр., однак оцінювалася тенденційно (С. Малахов, А. Лежнев, О. Селівановський). В альманасі «Едуард Багрицкий» (1936) уперше публікувалися ранні вірші, статті й спогади про нього (Д. Святополк-Мирський, І. Бабель, К. Зелінський та ін.). Вони стали основою видання «Едуард Багрицкий. Воспоминания современников» (1973). Аналіз цих матеріалів дозволяє говорити про деякі аспекти життєтворчого проекту поета, у якому «самому Багрицькому передував міф про Багрицького» (П. Антокольський).

Найважливішим етапом вивчення лірики поета стала підготовка Ю. Севруком зібрання його творів. Упорядник справедливо вважав, що інтерес поета до образу Тіля Уленшпігеля є для нього органічним: вірші, присвячені йому, опубліковані як цикл. У підрозділі аналізуються монографія І. Грінберга «Едуард Багрицкий: Творческий путь поэта» (1940), серія робіт В. Азарова, В. Нейштадта, З. Мінц, Л. Резникова, І. Крука, С. Коваленко, А. Синявського й відзначається, що дослідники зробили вагомий внесок в осмислення тематики лірики Е. Багрицького. При тому тогочасний погляд на проблему романтизму й романтики у творчості поета, який поділяли дослідники, вніс термінологічну плутанину (Л. Юдкевич, Г. Недошивін, М. Гуляєв). Найбільш плідними для вивчення спадщини Е. Багрицького стали 1960-ті рр. (О. Любарєва,

І. Рождественська), однак роботи тих років грішать прямолінійністю й надмірним соціологізмом.

Серед статей, присвячених аналізу одного вірша (В. Азаров, Л. Аннинський, Н. Банк, К. Бугаєва, О. Ковальова, Л. Рєзников), вирізняється стаття харківського філолога А. Фінкеля «Опыт лингвистического анализа стихотворения Э. Багрицкого “Происхождение”» (1960–1961). Ця інтерпретація дає можливість говорити про те, якою мірою протест проти «походження» визначав форми поведінки й творчості поета.

У підрозділі також аналізуються ювілейні матеріали до сімдесятиріччя з дня народження Е. Багрицького (К. Бугаєва, О. Количев, С. Бондарін, М. Любимов, М. Колосов, С. Олендер, Р. Брусилівський, Л. Биков). У публікаціях останніх років, у підручниках для університетів очевидна спроба представити творчість поета спрощено: йому безпідставно дорікають в антигуманізмі, пропаганді революційного насильства. У статтях В. Банка, С. Стратановського, В. Корнілова висновується думка про необхідність нового прочитання творів поета. Перші спроби реінтерпретації його доробку здійснені О. Каракіною, Є. Михайликом, Л. Аннинським, М. Загребельним. Їхні спостереження й висновки використані нами при аналізі лірики поета.

У підрозділі **1.2 «Теоретико-методологічні основи дослідження: життєтворчість як історико-культурний феномен»** відзначається, що велика кількість робіт, присвячених цій проблемі, дозволяє говорити про ґрунтовну вивченість феномена життєтворчості.

У його основі лежить романтична переконаність у винятковості особистості митця, що створює не тільки свої художні взірці, але й власне життя, яке «перетворюється на творчість. Творчість життя – життєтворчість» (З. Мінц, Ю. Лотман). Типологія життєбудівників містить у собі моделі «митця-бурлаки», «митця-ченця», «митця-безумця», «митця-дивака» та «митця-“диявола”». Специфіка життєтворчості символістів полягала в тому, що вони створювали етичну утопію Краси. В акмеїстів постать поета більше не виражала певну «програму», а мала бути цінною сама по собі. Невід’ємними рисами життєбудівничого проекту футуризму стали: боротьба з «буржуями», епатування публіки, викличність назв книжок, яскрава театральність публічних виступів. Наступне покоління поетів багато чого запозичило від цієї моделі, зберігаючи зокрема театральність і епатування публіки, залишаючи викличні назви своїх збірок, але боролися вже не з «буржуями», а із ситим міщанством тощо.

У підрозділі аналізуються дослідження, присвячені феномену життєтворчості. Спостереження їхніх авторів дозволили виявити його основні риси та дослідити, у яких формах вони входили в індивідуальний поведінковий проект Е. Багрицького. Поет увібрав риси попередньої культури, насамперед домінантні елементи життєтворчості романтиків і символістів, але формувався в поведінковій стратегії на їхньому запереченні за моделлю «митець-бурлака». Відповідно до переосмислення традиційних уявлень про роль поета і поезії, Багрицький удавався до специфічних форм спілкування та зовнішнього

самовираження, що позначилося на його життєвій практиці. Для нього характерні байдужість до матеріального, підкреслена нелітературність мовлення, невишукана поведінка, книжний характер ранньої поезії та увявлення про її «всесвітнє» призначення; «природня» театралізація, участь у публічних акціях як інваріант «богемної» життя; деестетизація життя.

Персональну легенду поета його сучасники описували так: «Багрицький – ексцентричний дивак, богема, радянський Франсуа Війон» (Л. Славін); у його житті реалізовані риси легендарних «біографій Війона, Байрона, Едгара По, Артюра Рембо» (Ю. Олеша); «формою існування» Е. Багрицького була поезія (К. Зелінський); «поезія стала <...> абсолютним способом його буття» (І. Волгін). Легенда про поета складалася з різних елементів: незацікавленість у добробуті, пристрасність щодо творчості та байдужість до офіційного боку життя. Це робило Е. Багрицького вільною людиною, поетом-бурлакою. У пізній період у життєтворчому проекті відбулися зміни, пов'язані з «дорослішанням» ліричного героя й самого поета, які увібрали «трагічну підоснову світу» (І. Волгін). Але він залишався вірний обраній у юності поведінковій стратегії.

Свідчення сучасників про особливості життєтворчості поета допомагають у реінтерпретації деяких творів, дають можливість пояснити й уточнити проблематику віршів, що нерідко викликають складності для розуміння та довільні тлумачення.

Другий розділ «Рання лірика Е. Багрицького в контексті російської поезії 1910-х – 1920-х рр.» складається із двох підрозділів. У підрозділі

2.1 «Поезія Е. Багрицького “учнівського” періоду: між акмеїзмом і футуризмом» ідеться передусім про періодизацію лірики поета. У її основу покладений хронологічно-тематичний принцип: лірика представлена двома періодами – раннім (1910–1926) і періодом зрілої творчості (1926–1933), коли з'являються епічні твори, що увійшли до збірки «Последняя ночь», і лібрето опери «Дума про Опанаса».

Перші вірші поета публікувалися в 1915 р. в альманахах «Серебряные трубы» (1915), «Авто в облаках» (1915), «Седьмое покрывало» (1916) і газеті «Южная мысль» (1915), однак дослідники недооцінювали їх (А. Синявський, І. Грінберг). Поет засвоював образність М. Гумільова, В. Брюсова, І. Северяніна, В. Маяковського. В. Катаєв убачав причину книжності цієї поезії в колі читання Е. Багрицького, до якого відносив Р. Л. Стівенсона, Е. По, Ш. Бодлера, П. Верлена, А. Рембо, Л. де Ліля, Ж. Ередіа, символістів, акмеїстів і футуристів. Сам поет уважав своїми вчителями В. Нарбута і М. Зенкевича. У його поведінковій стратегії виявляються ознаки контамінації різних елементів романтичної моделі, у якій очевидна стилізація попередньої книжної культури, як і в І. Еренбурга. Але вона сприйнята за посередництвом західноєвропейського символізму, у якому постать поета, його «поза», «жест» і тематика віршів свідчили про винятковість, відірваність від буржуазного побуту. Між його життєтворчістю і реальним життям, однак, була різниця: Е. Багрицький жив у стіснених умовах єврейського містечкового середовища, боявся води, не купався в морі, ніколи не виїжджав з Одеси.

У підрозділі аналізується наскрізний для лірики поета образ Летючого Голландця. Багрицькому було близьке його тлумачення в романтичному дусі західноєвропейської літератури й музики (В. Скотт, В. Гауф, Г. Гейне, Р. Вагнер). Вірш «Конец Летучего Голландца» (1915) і поема «Сказание о море, матросах и Летучем Голландце» (1923) свідчать про його еволюцію. «Конец» легенди про корабель, приречений блукати в морях і океанах, прочитується в образах, які побутовізують піднесені ознаки світу в його романтичній інтерпретації. Полеміка про місце творчості Е. Багрицького в культурі пролетаріату, яка відчувається в цих творах, зміщується до роздумів про роль поезії взагалі, про її інструментарій і функції.

Прагнення до «речовізму», підхоплене ним від акмеїзму, поширюється на зображення світу природи та на осягнення сутності людини. У вірші «Суворов» (1915) проявляється навмисна відмова від героїзації образу полководця, зосередження уваги на деталях, що створюють враження «натуралісто-реалістичного» (В. Нарбут) опису. Вірш «Гимн Маяковському» (1915) свідчить про нову домінанту в поетичних шуканнях Е. Багрицького – футуристичну. Поезії властиві прозаїзація предметів зображення, концентрація поетичних образів, всеосяжні уособлення. Автор поглиблює й конкретизує образи ранньої лірики В. Маяковського, зокрема образи міста.

Індивідуальну своєрідність лірики Е. Багрицького обумовив образ Тіля Уленшпігеля, що пов'язує між собою поезію та поведінкову стратегію поета. Роман де Костера був його настільною книгою, а Тіль Уленшпігель і Ламме стали улюбленими героями (Л. Багрицька) та невід'ємними елементами канону життєтворчості, на які він орієнтувався. Поезії, у яких постає цей образ, розглянуті як цикл, де циклоутворювальними елементами виступають образ Тіля Уленшпігеля, наскрізна тематика, текстуальні збіги, композиційні рішення.

Вірш «Тиль Уленшпигель» (1918, 1926) розкривається великою експозицією, що є вишуканою стилізацією, за допомогою якої створюється світ минулого. У цьому світі контамінуються деталі книжкової реальності та сучасності. Через образ «бурлаки» відбувається зближення ліричного героя і Тіля Уленшпігеля, який наділяється рисами бурлаки та поета.

Образ Тіля Уленшпігеля також постає у поезіях 1922 р. У вірші «Тиль Уленшпигель. Монолог (“Отец мой умер на костре, а мать...”» створена стилізація книжкової основи. Однак поет вигадливо переосмислює її, ототожнюючи книжкового і ліричного героя, що говорить від першої особи. У другому вірші «Тиль Уленшпигель. Монолог (“Я слишком слаб, чтоб латы боевые...”» ліричний герой зізнається в нездатності воювати на полі битви, тому його зброєю стає мистецтво. Обидві поезії пов'язані образом ладанки з прахом батька. До цього циклу дотичні і вірші «Ламме» («В осенний день над площадью стоит...») та «Встреча». Між ними є текстуальні збіги, але вони розглядаються як два різні твори, пов'язані тематично.

Образи Тіля Уленшпігеля і Ламме посіли важливе місце в життєтворчості Багрицького. Створений на основі книжного джерела та за допомогою його

образів художній світ розгортається в боротьбі бурлаки й поета з несправедливістю. У ньому побутують прості істини, протилежності визначені чітко та ясно, друзів і ворогів легко відрізнити. У вірші «Встреча» герой, виходячи за межі умовного поетичного світу, оголює справжні значення реальних предметів і подій. Раблезіанська радість від образів їжі змінюється відразу до них, оскільки книжковий світ улаштований за іншими правилами, аніж світ реальний.

Ще один важливий елемент життєтворчого проекту Е. Багрицького – образ Діделя, близький ліричному героєві й самому поетові – любителю та знавцеві птахів. Модель «митець-бурлака» одержує інваріант «поет-птахолов». Тут уперше виникає любовна тема: поет і «бурлака-птахолов» нездатний до життя на одному місці, до звичайного сімейного щастя.

У віршах цього циклу вільне життя ідеалізується через образи полювання й бурлацтва, які наклали свій відбиток і на сприйняття поетом революції: з бурлаки-птахолова він перетворюється на бурлаку-борця, як і Тіль Уленшпигель. Е. Багрицький був схильний до оспівування й поетизації бурлак і бурлацтва, при тому й стосовно себе самого.

Ліричний герой із вірша «Осень» (1916) говорить: «Я целый день шатаюсь по дорогам». «Бродягой», тобто бурлакою, називає себе й ліричний герой у вірші «Арбуз» (1924). Тут очевидне засвоєння романтичної за своєю суттю моделі поведінкової стратегії, коли поет залишається вільним творцем, не пов'язаним з певним соціальним середовищем, а суттю й формою його життя є поезія. Слідування цій стратегії відчутне і у творчості, і в повсякденному житті Е. Багрицького, що вибудовується на запереченні матеріального.

У підрозділі **2.2. «Вірші 1918–1925 рр.: тематика, образність і блоківський “шар”»** аналізуються твори, які свідчать про уточнення поетичної картини світу, яка зазнала вторгнення подій дійсності. У моделі «митець (поет) – бурлака (птахолов)» проявляється інша домінанта: поет-бурлака стає борцем за Справедливість. Не випадково думка про готовність померти в боротьбі часто звучить у віршах поета.

У роки Громадянської війни Е. Багрицький добровільно вступив до лав Червоної армії і став інструктором політвідділу. Разом із В. Нарбутом, Ю. Олешею, В. Катаєвим співробітничав в Українському відділенні РОСТА, дружив із В. Сосюрою. Революція та Громадянська війна відчувалися ним як події всесвітньо-історичного масштабу, однак соціологічний підхід до тлумачення його віршів не є єдино можливим, хоча б тому, що його поезія різноманітніша, ширша й не вміщується в соціологічні рамки. Про це свідчить вірш «Знаки», який може бути прочитаним у співвіднесенні з поемою О. Блока «Ее прибытие» (1904). А відтак відкривається й інша перспектива в авторському розумінні логіки історичного процесу.

У цій поемі Блока образи моря й порту, як і в поезії Багрицького, співвідносяться з образом птаха, але птах виступає символом не волі, а неволі («в клетке»). Уже в заголовку вірша Багрицького відчутний перегук з поемою,

як і загалом у самому тексті. На початку вірша поет говорить: «...в каждой битве знак особый / Дела героев освещал».

У другій частині поеми О. Блока зринає образ, якому прямо відповідає Е. Багрицький: «Но не все читали / Заревые знаки». Та в нього немає відповіді на запитання щодо того, який знак стане символом для борців нового покоління: «Остановились мы, не зная / Какой из них нам присужден... / Мы не узнали...». В О. Блока «давал знак» один із кораблів, і моряки «различали красный флаг», потім «светлый флаг».

Натомість покоління Е. Багрицького шукало «знак особый» і не розуміло, «какой из них нам присужден»: цілий ряд образів його поезії свідчить про неясність цілей («глаза незрячие», «случайный набег конницы», «дождь, идущий “наугад”») (Л. Аннинський). У вірші використовується «блоківський» образ туману, який розриває несподіваний спалах: «В туманах вспыхнула тогда, <...> Пятиконечная звезда!..». Називаючи свій вірш «Знаки», автор демонструє глибоке розуміння сутності цього містико-утопічного образу. В обох поетів очевидно однакове, а не різне розуміння «знаку»: він поданий ззовні, не створюється героєм і має містичне значення.

Вірш «Знаки» ставить під сумнів умисність вибору героєм своєї долі: йому і його поколінню поданий знак, призначена певна доля. Ця тема характерна і для віршів ««Рассыпанной цепью», «Освобождение», «Февраль», «Чертовы куклы», «Коммунары», «Предубеждение». Перегук з О. Блоком виникає і в уподібненні старого світу ведмедеві, як у поемі «Двенадцать» – псові безридному, а також у протистоянні образу двох світів, у наявності ліричного «ми» (поема «Скифы»). Творчий перегук з О. Блоком є важливим моментом у формуванні поетом власного ставлення до Лютневої й Жовтневої революцій, у пошуках відповідей на запитання про місце радянської Росії в сучасній історії.

Перехід побутового в буттєве, символічне, поєднання символічних узагальнень і конкретних побутових деталей – один із провідних прийомів Е. Багрицького. Він забезпечує вторгнення реальності у світ поетичної умовності, і істинне нерідко проявляється не там, де дійсність підказує сюжет, а там, де подія пропущена крізь призму поетичного перетворення («Арбуз», 1924). У підрозділі також проаналізовані вірші на пушкінську тему (стаття «Пушкин в Одессе», віоші «Пушкин», «Одесса», «О. Пушкине»)), у яких відбувається «осучаснення» О. Пушкіна, усвідомлення його причетності до сучасних авторів подій.

У третьому розділі «Лірика Е. Багрицького періоду зрілої творчості (1926–1933): між творчою свободою і соціальною необхідністю» розглядаються твори, написані поетом після переїзду до Москви.

У програмному творі «Стихи о поэте и романтике» (1925) Е. Багрицький розвинув теми своїх попередніх віршів, зокрема «К огню вселенскому» (1923), де розгортається метафора «життя – театр». Про це свідчать імена видатних драматургів, режисерів або дійових осіб класичних п'єс. У вірші очевидна відмова поета від романтики в ім'я нової естетики, хоча при тому створюється

враження, що він не цілком упевнений, заради чого це доведеться зробити: «неведомый туман» та «огонь вселенский» неясно окреслюють мету революційного руху. Усе ж таки ці образи – з багажу попередньої поетичної системи.

У «Стихах о поэте и романтике» виникають множинні смисли, якими поет наділяє романтику. Адже «арбузы», «голуби», «битвы», «дальние пути» та «вино» з ранньої лірики співвіднесені саме з нею. Проте тут відбувається «перемикання» в інший значеннєвий реєстр: романтика стає похідною від романтизму В. Скотта й зринають властиві романтичній естетиці образи сови, місяця й тіні.

«Перемикання» або, за словами Ю. Олеші, перетворення в новий зміст стає можливим із уведенням образу жінки як уособлення романтики, яка, однак, створена не для любові. Поет грається зі змістом багатозначного слова: романтика позначає і літературне явище, і соціальне, і при тому заперечується важливість поетичного одухотворення, яке замінюється участю в соціальних перетвореннях.

Подальший текст вірша існує у двох редакціях, які аналізуються в розділі. Внесені Е. Багрицьким зміни зумовлені впливом автоцензури. Фінал твору свідчить про перетин головної життєбудівної справи поета – його поезії – із соціальною боротьбою, у якій навіть солов'ї стають військами.

«Стихи о поэте и романтике» засвідчують авторський пошук свого місця в новій соціокультурній ситуації. При безсумнівній складності й неоднозначності змісту цього вірша, тут наявні найважливіші ідеї автора й розкривається та сама тема, що й у творах «Стихи о соловье и поэте» і «От черного хлеба и верной жены...». Очевидно, життєбудівна стратегія літератора зазнала значних випробувань і сліди цього відчутні в тогочасній ліриці.

Е. Багрицький був байдужий до боротьби літературних угруповань, розводив птахів і риб, зустрічався з письменниками-початківцями та продовжував писати вірші. Його твори цього періоду літературознавці пов'язують із розчаруванням і навіть розпачем, які викликав у справжніх бійців революції перехід до непу. Проте поза полем зору дослідників залишилася проблема свободи, яка для «бурлаки» і «птахолова» мала не соціальне, а онтологічне значення.

У нових умовах вільний вибір був жорстко обмежений – і в повсякденному житті, і в художній творчості. Зовні еволюція ліричного героя та поява нових інтонацій у поезії Е. Багрицького збіглися зі зміною його становища як столичного поета, що перебрався із передмістя в центр і став учасником літературного життя. Це відбувалося на тлі поступової зміни суспільної обстановки, що поставила перед поетом не ті проблеми, які вимагають швидкої реакції, а глибокі світоглядні. Вони виражені за допомогою характерних для автора образів «бурлаки» і «солов'я».

У вірші «Стихи о поэте и романтике» (1925) світ представлений за допомогою звичного для Е. Багрицького поетичного образу базару – пташиного ринку, розташованого на Трубній площі. Купуючи солов'я, ліричний герой

задовольняє потребу своєї душі в романтиці: він придбав «черемуху, полночь и лирику Фета», іншими словами, прагне повернутися у свій колишній світ, де він був щасливий і вільний. Однак і в солов'я, що сидить у клітці, і в поета, що публікується в газеті, немає справжньої свободи. Ця наскрізна для лірики Е. Багрицького тема вперше набуває такого масштабу.

Ліричний герой московського періоду невільний у своєму виборі: «нашего номера нет», йому «некуда пойти». Подібні настрої передані й у вірші «Встреча», який починається словами «Меня еда арканом окружила». У «Стихах о соловье и поэте» постає схожий образ: «Мы оба – в сетях!». «Аркан» і «сети» – це образи несвободи, неволі. Туга героя пов'язана не з соціальними причинами, не з непом, а зі світоглядними шуканнями. Вони обумовлені зіткненням утопії Справедливості і Свободи із проявами чужої поетові дійсності («От черного хлеба и верной жены...», «Бессонница», «Разговор с комсомольцем Н. Дементьевым», «Папиросный коробок»).

Вірш «Разговор с комсомольцем Н. Дементьевым» є відповіддю на запитання про місце поета в «рабочем строю». Його покоління і покоління Дементьєва – це ті самі учасники громадянської війни: «Я – военспецом, / Военкомом – вы...». Комсомолец і ліричний герой означені через поєднання двох предметів: «Сабля да книга». Перший – характеризує Дементьєва, другий – це атрибут ліричного героя. Не випадково ворон нагадує йому літературний образ модернізму: «По Эдгару По...». Перериваючи комсомольця, – «Коля, не волнуйтесь, / Дайте мне...» – ліричний герой, по суті, переказує йому свою поетичну фантазію. Виходом з туги, притаманної віршам того часу, стає повернення у власний поетичний світ як повернення «додому». Це не той світ, який В. Шохіна називає «реквізитною романтично-екзотичною стилістикою», але він є захисним механізмом, який допомагає поетові співіснувати з «чужими» прапорами.

У віршах «Папиросный коробок», «Бессонница», «Разговор с комсомольцем Н. Дементьевым», «Весна, ветеринар и я» поет використовує оригінальний прийом поетичного видіння, коли ліричний герой бачить породжувані його фантазією картини. Він характерний і для вірша «ТВС».

Радянські літературознавці високо оцінювали «ТВС», приписуючи Е. Багрицькому безкомпромісне слідування панівній ідеології. Образ Дзержинського створювався у віршах В. Маяковського, О. Жарова, О. Безименського, і звернення Е. Багрицького до нього зрозуміле. Але поет відсторонюється від Дзержинського, який вийшов із простінку: ліричний герой переживає видіння, ця зустріч – плід його фантазії. Дзержинський прагне вселити йому власне розуміння обов'язку винищувати й перемагати природне, нормальне життя – «быт земли» в ім'я «матери революции». Однак герой не змінює своїх планів і збирається «вечером в клуб (доклад и кино)».

На наш погляд, ставлення Е. Багрицького до ідей, висловлених його героями, складне й суперечливе, воно не збігається з його життєтворчою стратегією, і ця невідповідність гостро відчувається в його віршах. Про це писав А. Якобсон у статті «О романтической идеологии» (1968). Дослідник

відзначав, що культ «чекізму», який увійшов у поезію тих років, був романтично-умовним і відстороненим. Е. Багрицький не міг уявити, що його метафора про цівку крові, що точиться з вироку, реалізується в смерті І. Бабеля або в долі його дружини.

Вірші тих років дають можливість говорити про те, що Е. Багрицький – «поет-бурлака» і «поет-театр» – відчував тиск несвободи, задихався не тільки від ускладнень асти, але й від відсутності справжньої творчої несвободи. Про це свідчить вірш «Вмешательство поэта». Особливість твору полягає в його ігровому характері: ліричний герой звертається до свого критика несерйозно, перебуваючи в позиції відсторонення від власної творчості, немов «оголює прийом», коли характерний для нього початок вірша коментується в дужках. Голос поета звучить у цей період більш чітко, відкрито.

У поезіях «Итак – бумаге терпеть невмочь...» і «Весна, ветеринар и я» ведеться діалог, у якому ліричний герой і «товарищ из племени слесарей» або ветеринар говорять про сутність буття. Соціальна чи політична конкретика зникає з цих віршів: вони присвячені самим основам життя людини, як її розуміє автор. Утім, його життєтворчий проект завершився не так: він продовжує жити й здійснюватися в його ліриці. Сучасники, що поховали поета із червоною кіннотою, канонізували саме той образ, який відповідав їхнім очікуванням, а Е. Багрицький своїми творами вийшов за межі відведеного йому місця.

У результаті проведеного дослідження зроблені такі **висновки**.

Лірика Е. Багрицького є значним явищем російської поезії 1920-х – 1930-х рр. Вона перебувала в центрі уваги дослідників у середині ХХ ст., але останнім часом інтерес до неї майже згас. Найчастіше вона оцінюється односторонньо та суб'єктивно відповідно до суспільно-політичної кон'юнктури, і саме з цією метою її вилучають з історико-літературного контексту, у якому вона поставала.

У дисертації пропонується такий погляд на лірику Е. Багрицького, при якому ключем до найбільш адекватного прочитання є її дослідження в контексті життєтворчого проекту поета (свідоме структурування життя під впливом обраного канону, створення особистої легенди «поета-бурлаки» і борця за соціальну справедливість).

На відміну від життєтворчості попередників, у поведінковій стратегії поета відбувається розрив зі своїм середовищем і походженням та включення в процес руйнування «старого» і створення «нового» світу, що здійснюється і в поезії, і в повсякденному житті.

Експеримент зі своїм життєвим «сценарієм» спершу відбувається в літературній сфері, що сприяє формуванню специфічного погляду на свою роль у процесі перетворення дійсності. Поведінковий канон молодого автора підказаний претекстом його віршів – романом про Тіля Уленшпігеля та пафосом боротьби «бурлаки» за «нове» життя. Нездатність персонажа на збройний опір компенсується боротьбою засобами мистецтва. В Е. Багрицького

і поезія, і безпосередня участь у бойових діях стають невід'ємними елементами його поведінкової стратегії поета і революціонера.

Вірші раннього періоду тісно пов'язані із книжковими враженнями, засвоєння й перетворення яких ішло різними шляхами («Креолка», «Конец Летучего Голландца» тощо). Поет відмовляється від символістської образності на користь образної конкретності акмеїзму та «речовізму» художності деталі («Суворов»), а також притаманних поезії футуризму засобів виразності – паронімії та уособлення («Гимн Маяковському», «Славяне», «Враг»).

Авторська своєрідність трактування поетичних тем того часу аналізується в порівнянні з віршами В. Брюсова, В. Маяковського, М. Асєєва, І. Еренбурга, К. Сімонова. Водночас усталена думка про розрив Е. Багрицького з традиційною образністю символізму здається спрощенням. Співвіднесення його віршів із творами О. Блока свідчить про те, що їх пов'язує думка про незбагненність справжнього сенсу історичних подій («Знаки», «Освобождение», «Февраль», «Рассыпанной цепью», «Предубеждение»). Цим обумовлене ставлення ліричного героя до руйнування основ старого світу та неясність для нього обрисів майбутнього світоустрою. Вибір, який зробило його покоління, уявляється поетові спущеним / нав'язаним з неба, а не сформованим у результаті свідомої політичної боротьби. Незадоволеність ліричного героя, уперше висловлена у вірші «Встреча», пояснюється нами не змінами в соціальній дійсності, а суперечністю між життєтворчою концепцією поета і недостатністю змін у людині та суспільстві, які він пов'язував з революціями й громадянською війною.

Для ранньої лірики характерні стилізації, у яких поєднувалися елементи претекстів з індивідуальними художніми відкриттями («Тиль Уленшпигель», «Тиль Уленшпигель. Монолог (“Отец мой умер на костре, а мать...”»), «Тиль Уленшпигель. Монолог (“Я слишком слаб, чтоб латы боевые...”»), «Ламме» («В осенний день над площадью стоит»), «Встреча» та ін.). Поет користується «чужими» образами, яким дає нове життя, і створює власні поетичні картини, піднімаючи повсякденне й знижуючи, побутовізуєчи високе, прозаїзуєчи його. Створений на основі літературного претексту та за допомогою його образів світ розгортається в боротьбі митця-бурлаки з несправедливістю.

Незважаючи на байдужість автора до моря й боязнь води, у його художньому світі море, буря та постаті людей, пов'язаних із ними, посідають найважливіше місце: це контрабандисти, моряки, вантажники, портові робітники. Поряд із ними постає й образ самого поета – вільного «птахолова», що любить і знає птахів, готового проміняти сімейне вогнище, дім і побут на особисту свободу («Птицелов», «Дидель», «Осень», «Арбуз»). Тому замість картин сучасного міста, як у футуризмі, у поезії Е. Багрицького переважає зображення природи.

Плідним стає уособлення природних явищ, ототожнення настроїв ліричного героя зі станами природи. Поступово формується й особливий композиційний прийом: його вірші відкриваються своєрідною експозицією, у якій створюється картина природи, що передбачає опис настроїв і почуттів

ліричного героя. Головною відмінністю лірики Е. Багрицького є те, що він, на відміну від урбаністичної поезії попередніх течій і напрямків, відмовляється від зображення міста й зосереджує увагу на природі. Цьому відповідає і його образ поета-«бурлаки» та «птахолова».

«Бурлака» і «птахолов», що пройшов випробування революцією та громадянською війною, відчуває себе покликаним на боротьбу за соціальну справедливість, яку веде за допомогою агітаційної плакатної поезії в «Окнах РОСТА».

Пізній період творчості Е. Багрицького ознаменований створенням поетичних шедеврів («Стихи о поэте и романтике», «От черного хлеба и верной жены...», «Бессонница», «Разговор с комсомольцем Н. Дементьевым» та ін.), що засвідчують еволюцію образу ліричного героя, відмову від умовності книжної образності й уточнення картини світу поета, який набуває трагічних обрисів.

Для віршів цього періоду характерне звернення до теми поета і поезії, у розробці якої автор прирівнює слово до сили зброї, постійне «перемикання» із соціальної сфери в літературну, усвідомлення власної участі в боротьбі за свободу та гідність особистості. Суперечності між життєтворчим проектом, спрямованим до утопічного соціального ідеалу, і особливостями соціокультурної ситуації знаходять висвітлення в темі несвободи, пов'язаної з поетичними образами аркана й сітей.

Приєм, за допомогою якого у вірші створюється поетичне видіння як ще одна перетворена реальність («Папиросный коробок», «Бессонница», «ТВС» та ін.), дозволив поетові висловити своє неоднозначне ставлення до подій дійсності. Неможливість відкрито говорити про несправедливі, на його думку, рішення влади, стало причиною автоцензури, якою пояснюється наявність декількох редакцій віршів поета (наприклад, «Стихи о поэте и романтике»). Джерелом різних редакцій творів також ставала пристрасть до певного кола зображуваних явищ і водночас динаміка цих зображень.

Як і багатьох учасників революційних подій і громадянської війни, Е. Багрицького захоплювала віра в перемогу світової революції, у кардинальне відновлення світу, і ці настрої позначилися на його поезії. Але такого роду романтично-умовні уявлення про цілі революції та про ціну, яку доведеться заплатити за цей злам, руйнування минулого та будівництво нового світу, чим далі, тим більше викликали сумніви в його ліричного героя та відчуття непевності у власній ролі поета й борця («ТВС», «Папиросный коробок», «Вмешательство поэта»).

Волелюбний і незалежний поет-«бурлака» і «птахолов» не міг перетворитися на радянського службовця з питань пропаганди й присвятити їй свої твори. Цей висновок дає можливість розглядати різні періоди творчості Е. Багрицького у співвідношенні поетичного і соціального: у ранньому періоді відбувається пошук свого місця в соціальній перебудові. Другий період творчості завершується прагненням до онтологічного усвідомлення ролі поета й сутності світобудови.

Лірика Е. Багрицького, проаналізована в контексті життєтворчого проекту поета, постає як оригінальне й глибоке явище російської поезії першої третини ХХ ст., що багатьма аспектами пов'язана з її кращими досягненнями. Ідеологічна обумовленість і агітаційна сила його віршів у такому висвітленні уявляється менш важливою, аніж розпачливе й часом трагічне прагнення її автора до відстороненого, але прекрасного ідеалу загальної Справедливості і Свободи.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Шевченко А. Г. Образ Летучего Голландца в поэзи Багрицкого // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія літературознавство. Харків: Нове слово, 2011. Вип. 4 (68). Ч. I. С. 164–171.
2. Шевченко А. Г. Романтизм или романтика? // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія літературознавство. Харків: Нове слово, 2012. Вип. 2 (70). Ч. I. С. 140 – 149.
3. Шевченко А. Г. «Стихи о поэте и романтике» как творческий манифест Багрицкого // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія літературознавство. Харків: Нове слово, 2012. Вип. 3 (71). Ч. I. С. 155–161.
4. Шевченко А. Г. Багрицкий и Маяковский // Мова і культура. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. Вип. 15. Т. I (155). С. 313–316.
5. Шевченко А. Г. Тиль Уленшпигель – герой лирики Эдуарда Багрицкого // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. Вып. 29. Ч. I. С. 209–213.
6. Шевченко А. Г. Багрицкий глазами Бабеля // Четырнадцатые международные чтения молодых ученых памяти Л.Я. Лившица. Харьков, 2009. С. 82.
7. Шевченко А. Г. Драматургический элемент в стихах Э. Багрицкого // Шестнадцатые международные чтения молодых ученых памяти Л.Я. Лившица. Харьков, 2011. С. 110.
8. Шевченко А. Г. Ранняя лирика Э. Багрицкого в зеркале критики // Материалы Международной научной конференции, посвященной 200-летию со дня рождения В. Г. Белинского. Харьков, 2011. С. 195–200.
9. Шевченко А. Г. П. Г. Антокольский – критик Э. Г. Багрицкого // Семнадцатые международные чтения молодых ученых памяти Л.Я. Лившица. 2012. С. 121.
10. Шевченко А. Г. П. Антокольский об Э. Багрицком // Восемнадцатые международные чтения молодых ученых памяти Л.Я. Лившица. – 2013. – С. 157.

11. Шевченко А. Г. Преображение литературного героя в цикле стихотворений Э. Багрицкого о Тиле Уленшпигеле // Литература в диалоге культур-10. Материалы международной научной конференции. Ростов-на-Дону: ФГАОУ ВПО Южный федеральный университет, 2013. – С. 250–255.

12. Шевченко А. Г. Багрицкий и Маяковский // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія літературознавство. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. Вип.2 (78). Ч.ІІ. С. 212–219.

13. Шевченко А. Г. Летучий Голландец Эдуарда Багрицкого // Vědecký Pokrok na Přelomu Tysyachalety-2015. Materiály XI mezinárodní vědecko-praktické konference. Praha: Publishing House «Education and Science», 2015. С. 59–61.

14. Шевченко А. Г. Лирика Э. Багрицкого в контексте життєтворчого проекту поета: основні результати дослідження // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія літературознавство. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. Вип.1 (85). С. 110–119.

АНОТАЦІЯ

Шевченко А. Г. Лірика Е. Багрицького в контексті життєтворчого проекту поета. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.02 – російська література. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди МОН України. – Харків, 2017.

У дисертаційній праці вперше лірична творчість Е. Багрицького розглянута й переосмислена в контексті життєтворчого проекту поета, що складався згідно з моделлю «митець-бурлака». Обраний аспект аналізу дозволив переглянути усталені й часом помилкові уявлення про роль і місце поезії автора в літературі 1920-х–1930-х рр. В дисертації міститься реінтерпретація відомих творів, уведена до наукового обігу вірші, які залишалися на периферії уваги літературознавців, а також залучено широке коло мемуарних свідчень, які дали можливість відтворити постать Е. Багрицького як життєбудівника і поета.

У роботі узагальнено теоретико-методологічні підходи до вивчення феномену життєтворчості в символістській і постсимволістській культурних парадигмах, запропоновано періодизацію творчості Е. Багрицького в проекції на етапи формування його життєтворчого проекту, виявлено тематичну та поетологічну своєрідність лірики раннього періоду в контексті поезії акмеїзму та футуризму, з'ясовано особливості еволюції його лірики пізнього періоду та встановлено її зв'язок з особливостями соціокультурної ситуації 1930-х рр. У дисертації проаналізовано основні теми, мотиви та образи поезії Е. Багрицького в їхньому розвитку. Крім того, у роботі простежена динаміка образу автора й способи вираження авторської позиції, а також уточнено місце лірики поета в російській поезії першої третини ХХ ст.

Лірика Е. Багрицького, проаналізована в контексті життєтворчого проекту поета, постає як оригінальне й глибоке явище російської поезії першої третини ХХ ст., що багатьма аспектами пов'язана з її кращими досягненнями. Ідеологічна обумовленість і агітаційна сила його віршів у такому висвітленні уявляється менш важливою, аніж розпачливе й часом трагічне прагнення її автора до відстороненого, але прекрасного ідеалу загальної Справедливості і Свободи.

Ключові слова: життєтворчий проект, поведінкова стратегія, ліричний герой, образ поета, соціокультурна ситуація.

АННОТАЦІЯ

Шевченко А. Г. Лирика Э. Багрицкого в контексте життєтворческого проекта поэта. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.02 – русская литература. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды МОН Украины. – Харьков, 2017.

В диссертации предлагается взгляд на лирику поэта, при котором ключом к более адекватному истолкованию является ее изучение в контексте життєтворческого проекта Э. Багрицкого, под которым понимается сознательное структурирование жизни, осуществляемой под влиянием избранного канона, создание личной легенды «поэта-бродяги» и борца за социальную справедливость. В отличие от життєтворчества предшественников, в поведенческой стратегии поэта происходит разрыв со своей средой и происхождением и включение в процесс разрушения «старого» и создания «нового» мира, осуществляемого и в области поэзии, и в повседневной жизни. Эксперимент со своим жизненным «сценарием» поначалу происходит в литературной сфере, что способствует выработке специфического взгляда на свою роль в преображении действительности. Поведенческий канон молодого поэта подсказан претекстом его стихотворений – романом о Тиле Уленшпигеле и пафосом борьбы бродяги за «новую» жизнь. Неспособность персонажа на вооруженное сопротивление компенсируется борьбой средствами искусства. У Э. Багрицкого и поэзия, и действительное участие в боевых действиях становятся неотъемлемыми элементами его поведенческой стратегии поэта и революционера.

Стихотворения раннего периода тесно связаны с книжными впечатлениями. Поэт отказывается от символистской образности в пользу образной конкретности акмеизма и «вещности» художественности детали, а также свойственных поэзии футуризма средств выразительности – паронимии и олицетворения. Своеобразие истолкования им поэтических тем той поры устанавливается в сравнении со стихотворениями В. Брюсова, В. Маяковского, Н. Асеева, И. Эренбурга, К. Симонова. Между тем, устоявшееся мнение о разрыве Э. Багрицкого с традиционной образностью символизма

представляется упрощением. Соотнесение его стихотворений с произведениями А. Блока, свидетельствует о том, что их связывает мысль о непостижимости подлинного смысла происходящих исторических событий. Этим обусловлено отношение лирического героя к крушению основ старого мира и неясность для него очертаний будущего мироустройства.

Выбор, которое сделало его поколение, представляется поэту ниспосланным /навязанным свыше, а не выработанным в результате сознательной политической борьбы. Неудовлетворенность лирического героя, впервые высказанная в стихотворении «Встреча», поясняется не изменениями в социальной действительности, а противоречием между жизнотворческой концепцией поэта и недостаточностью перемен в человеке и обществе, которые он связывал с революциями и гражданской войной.

«Бродяга» и «птицелов», прошедший испытания революцией и гражданской войной, ощущает себя призванным на борьбу за социальную справедливость, которую ведет с помощью агитационной плакатной поэзии в «Окнах РОСТА». Поздний период творчества Э. Багрицкого ознаменован созданием поэтических шедевров, свидетельствующих об эволюции образа лирического героя, отказа от условности книжной образности и уточнением картины мира поэта, который приобретает трагические очертания. Стихотворениям этого периода характерно обращение к теме поэта и поэзии, в разработке которой поэт приравнивает слово к силе оружия, постоянное переключение из социальной сферы в литературную, осознание собственного дела, как участие в борьбе за свободу и достоинство личности. Противоречия между жизнотворческим проектом, устремленным к утопическому социальному идеалу, и особенностями социокультурной ситуации находят отражение в теме несвободы, связанной с поэтическими образами аркана и сетей. Как и многих участников революционных событий и гражданской войны, Э. Багрицкого увлекала вера в победу мировой революции, в кардинальное обновление мира, и эти настроения он отразил в своей поэзии. Но такого рода романтически-условные представления о целях революции и о цене, которую придется заплатить за этот слом, разрушение прежнего и строительство нового мира, чем дальше, чем больше вызвали сомнения у его лирического героя и ощущение неуверенности в собственной роли поэта и борца. Свободолюбивый и независимый поэт-«бродяга» и «птицелов» не мог превратиться в советского служащего по вопросам пропаганды и посвятить ей свои произведения. Этот вывод дает возможность рассматривать разные периоды творчества Э. Багрицкого в соотношении поэтического и социального: в раннем периоде происходит восхождение к ней, поиск своего места в социальном переустройстве. Второй период творчества завершается отказом от нее, стремлением к онтологическому осознанию роли поэта и сущности мироздания.

Лирика Э. Багрицкого, проанализированная в контексте жизнотворческого проекта поэта, предстает как оригинальное и глубокое явление русской поэзии первой трети XX в., многими аспектами связанное с

лучшими ее достижениями. Идеологическая обусловленность и агитационная сила его стихотворений в таком освещении представляется менее важной, чем отчаянное и порой трагическое стремление ее автора к отвлеченному, но прекрасному идеалу всеобщей Справедливости и Свободы.

Ключевые слова: жизнетворческий проект, поведенческая стратегия, лирический герой, образ поэта, социокультурная ситуация.

SUMMARY

Shevchenko A. G. «Lyrics by E. Bagritsky in the context of the poet's life creative project». – Manuscript copyright.

Ph.D. thesis in Philological Sciences with specialization 10.01.02 – Russian Literature. – Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda, the Ministry of Education and Science. – Kharkiv, 2017.

In the dissertation E. Bagritsky's lyrical creative work is for the first time reviewed and reinterpreted in the context of the poet's life creative project, constructed according to the model «artist – tramp». We chose such an aspect of lyrics analysis as its interaction, interrelation with the poet's life creative project, which allowed us to reconsider the established and sometimes mistakable ideas about the role and place of E. Bagritsky's poetry in literature of the 1920-s – 1930-s. The dissertation contains reinterpretation of known works, it introduces into scientific circulation those poems, that used to be on the periphery of literature scholars' attention, and also a wide range of memorial testaments, which enabled us to represent the image of E. Bagritsky as a life constructor and poet, is turned to account.

The dissertation summarizes theoretical-methodological approaches to the study of life creativeness phenomenon in symbolism and postsymbolism cultural paradigms, it comes up with periodization of E. Bagritsky's creative work projected onto the stages of his life creative project formation, the dissertation brings to light thematic and poetological originality of the poet's early period lyrics in the context of Acmeism and Futurism poetry, in our paper features of evolution of his late period lyrics are clarified and its connection with the peculiarities of sociocultural situation of the 1930-s is traced. The dissertation analyzes main themes, motifs and images of E. Bagritsky's poetry in their development. In addition, the author's image dynamics and means of expressing the author's position are investigated in the dissertation, and also the place of E. Bagritsky's lyrics in Russian poetry of the first third of the twentieth century is defined.

E. Bagritsky's lyrics, analyzed in the context of the poet's life creative project, appears to be an original and deep phenomenon of Russian poetry of the first third of the twentieth century, connected by many aspects with its best achievements. Ideological conditionality and agitation power of his poems, put that way, seem to be less important than desperate and sometimes tragic tendency of the author to abstract, but glorious ideal of universal Justice and Freedom.

Keywords: life creative project, behavioral strategy, lyrical hero, poet's image, sociocultural situation.